

СОЦІАЛЬНІ РОЛІ ЖІНКИ Й ЧОЛОВІКА В УКРАЇНСЬКИХ ПРИГОДНИЦЬКИХ КАЗКАХ

У роботі здійснено комплексний аналіз гендерної забарвленості соціальних ролей, представлених в українських пригодницьких казках. Розглянуто особливості слів на позначення професії, сфери діяльності чоловіків та жінок. Проведено зіставний аналіз лексики з метою унаочнити диференціацію образів у контексті окремих підгруп.

Ключові слова: казка, пригодницька казка, фольклористика, жіночий образ, чоловічий образ, соціальна роль, граматична характеристика, тематична характеристика, соціальний статус, рід занять, стереотип, гендер.

The research provides a comprehensive analysis of the gendered social roles presented in Ukrainian adventure tales. The peculiarities of words denoting professions and spheres of activity of men and women are considered. A comparative analysis of vocabulary is carried out to illustrate the differentiation of images in the context of individual subgroups.

Key words: fairy tale, adventure tale, folklore, female character, male character, social role, grammatical characterization, thematic characterization, social status, occupation, stereotype, gender.

Казка є важливим складником фольклорної традиції, котрий сприяє проникному аналізу народної свідомості, розкриває індивідуальні ознаки народної поетики шляхом залучення етнокультурних уявлень та історичного контексту. Однак, незважаючи на понад столітню історію досліджень, цей напрям фольклористики не має єдиного одноставного визначення. За словами

Світлани Карпенко, причиною є труднощі зі систематизацією «всього розмаїття казкової вигадки, казкових сюжетів і словесно-мовної структури казки» [4, с. 66]. Щодо достоту пригодницької казки, то Христина Павлюк надає таку дефініцію: «авантюрно-пригодницька казка — новела з гострим драматизмом дії, напруженим сюжетом і композиційною сталістю» [3, с. 278].

Образ жінки, висвітлений в народних казках, наділений доволі узвичаєними характеристиками як для тогочасного мислення, ідентифікації, властивої за гендерною ознакою типізації. Відхилення від усталеної моделі поведінки — прояв упертості, сварливості, балакучості чи лінивості — всіляко засуджувались з причини тогочасного патріархального суспільства, усталених норм як для «підлеглої жінки». Піддавалась схваленню не самореалізована, але хазяйновита і покірна жінка, основною місією котрої було збереження родинного вогнища, авторитету родини і приховування будь-яких таємниць «у межах обійстя». Натомість чоловік мав таку свободу вираження, він задовольнявся «позитивним формуванням завдяки його престижу думки про родину» [2, с. 416–419].

Об'єктом дослідження є українські пригодницькі казки, предметом — традиційні гендерно-усталені соціальні ролі жінок і чоловіків у поданих казках, як вони впливають на формування ціннісних орієнтацій. Ми прагнемо проаналізувати уявлення про маскуліність і феміність, загальноприйняті стереотипи щодо призначення жінок і чоловіків.

Для дослідження було вибрано тексти зі збірки «Українські народні казки», виданої у 1966 році. Загалом було опрацьовано близько шістдесяті казок із цього видання.

Звертаючись до аналізу граматичної характеристики персонажів, варто зазначити, що для обох образів були вжиті такі частини мови, як іменники, прикметники та дієслова, однак за чистоті переважали ці одиниці в описі чоловічих ролей. З-поміж **іменників** на позначення жінок превалювали такі:

мати (33), жінка (88), дочка (97), дівчина (56), невістка (18), сестра (18), баба (77), матір (8), царівна (25), цариця (11). Для чоловічих образів найчастіше були використані такі: батько (74), дід (198), пан (245), хлопець (41), брат (83), хазяїн (64), цар (214). Серед відзначених одиниць превалюють найменування на позначення сімейного стану та соціального статусу.

За тематичною характеристикою варто виокремити у контексті жіночих образів групу **«соціальний статус»**: цариця (11), царівна (25), королівська (дочка), панна (16), улюблениця-панночка, князівна (3), королівна (7), царівна (25), княгиня (2), поміщиця. Незважаючи на традиційне і стереотипне сприйняття ролі жінки як господині домашнього вогнища, жіночі персонажі в народних казках неустанно перебувають на високому щаблі поваги від суспільства, мають непохитний авторитет.

Тематична група **«соціальний статус»** характеризує образ чоловіка полярно — як особу заможну і, хоч менш частотно, зі скрутним матеріальним станом: цар (214), бідняк (9), пан (245), король (8), царевич (69), князенко (13), князь (19), старшина (3), царенко (32), короленко (11), жебрак (9), імператорська величність (5), наймит (26), багач (41).

Близькою до попередньої є підгрупа **«рід занять»**: хазяйка (8), баба-послужанка (3), покоївка (4), паніматка (4), господиня (3), попадя (5), служниця (7). Подані види професій є безсумнівно звичними, консервативними. Жіночі образи подані з позиції залежності від чоловіків, з гендерною гнітючістю ролі «за чоловіком».

У підгрупі **«рід занять»** серед лексем на позначення чоловічих образів можна виокремити такі: пастух (5), хазяїн (64), стрілець (8), стрілець-молодець (9), купець (6), королевич (9), кат (4), солдат (40), розбійник (20), лицар (3), кучер (5), становий (2), лакей (16), вояк (9), корчмар (4), мітляр (17), газда (8), служивий (10), граф (8), фурман (3), піп (70), батюшка (6), селянин (3), дука (7), економ (26), десятник (28), чабан (3), козак (5), сторож (2), ваша вельможність (3).

Можна стверджувати, що у казках чоловічі професії та сфери діяльності представлені більш широко, ніж жіночі. Це може свідчити про обмеження можливостей професійної самореалізації жінок, зумовлені гендерними стереотипами та нерівномірним розподілом сфер професійної зайнятості за ознакою статі.

Отже, традиційне зображення образу жінки у досліджуваних текстах значною мірою відображає стереотипні уявлення про її роль і становище в суспільстві. Жінка постає переважно як залежна істота, неспроможна самостійно розпоряджатися власним життям, незалежно від свого соціального статусу. Вона виступає радше об'єктом, ніж суб'єктом, перебуваючи під опікою батьків чи чоловіка, або ж є обмеженою рамками усталених гендерних ролей. У свою чергу, чоловік зображений передовсім як сильний, самодостатній та ініціативний персонаж. Він виступає в ролі домінуючого активного діяча, здатного самостійно приймати рішення та впливати на перебіг подій. На чоловіка покладається основна відповідальність за забезпечення добробуту та безпеки своїх близьких. Його діяльність переважно пов'язана із зовнішнім світом, публічною сферою, тоді як жінка здебільшого обмежена рамками домашнього господарства.

Список використаних джерел

1. Народ Український. Українські народні казки. Львів : Каменяр, 1966. 280 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Ukrainskyi_narod/Ukrainski_narodni_kazky_vyd_1966.pdf (дата звернення: 23.05.2024).
2. Народні погляди на жіночі вади в українському патріархальному суспільстві: за фольклорними джерелами / Леся Мушкетик. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2020. Вип. 2 (44) : На честь д. філол. наук, проф. В. М. Мокієнка(до 80-річчя від дня народження). С. 415–422.
3. Наукові записки. Вип. 75 (4). Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. 364 с.
4. Проблематика досліджень української народної казки у вимірі слов'янських культур / С. Д. Карпенко. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16, т. 2. С. 311–320. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2013_16_2_55.